

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЯКОВІЮК ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 340.12+341.17

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК
УКРАЇНИ

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; 12.00.11 – міжнародне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор **Петришин Олександр Віталійович**, Національна академія правових наук України, перший віце-президент, академік НАПрН України.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Колодій Анатолій Миколайович**, Національна академія внутрішніх справ, начальник кафедри конституційного і міжнародного права, член-кореспондент НАПрН України;

доктор юридичних наук, професор **Микієвич Михайло Миколайович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри європейського права, заступник декана факультету міжнародних відносин;

доктор юридичних наук, професор **Шевчук Станіслав Володимирович**, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук, член-кореспондент НАПрН України.

Захист відбудеться 26 травня 2014 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий 24 квітня 2014 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Матюхіна Н. П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З часу створення Європейських співтовариств представники різних соціальних наук, передусім юристи, політологи, соціологи, економісти, займаються розробкою широкого кола проблем, пов'язаних із з'ясуванням юридичної природи Європейського Союзу (далі – ЄС) та визначенням впливу його інституцій на державно-правовий розвиток європейських держав. Кінцевою метою вказаних досліджень, які мають не лише теоретичне, але й вагомим практичне значення, є формування теорії європейської інтеграції, яка допоможе державам і народам, що прагнуть набути членства в ЄС, зокрема Україні, краще усвідомити, яким чином членство в інтеграційному об'єднанні вплине на їх суверенітет; в якій формі інститути Союзу можуть долучитися до реалізації основних функцій держави і як це позначиться на ефективності їх здійснення; що надає громадянство ЄС в питанні забезпечення й охорони прав і свобод людини громадянам України; які практичні кроки в аспекті реформування порядку організації та здійснення влади, а також розвитку національної правової системи необхідно здійснити, щоб не лише набути членства в ЄС, але й в перспективі спільно з іншими європейськими державами розбудувувати об'єднану Європу як простір свободи, добробуту, безпеки й правосуддя. Усвідомлення вітчизняними правознавцями закономірностей виникнення та функціонування Європейського Союзу, а також принципів його взаємодії з країнами-кандидатами та державами-сусідами, до дослідження яких вони долучилися з початку 1990-х рр., потребує вивчення історичної та теоретичної спадщини європейської інтеграції.

Інтелектуальні пошуки стосовно об'єднання Європи мають давні коріння. Концептуальною розробкою ідеї об'єднання християнських монархій в Європі в Середні віки займалися П. Дюбуа, І. Подебрад, Е. Крюсе, де Сюллі. Їх розробки стали основою для проектів У. Пенна, Ш. де Сен-П'єра, І. Канта, Сен-Сімона, К. Х. Ф. Краузе, Дж. Мадзіні, К. Каттанео, В. Гюго, Дж. Гарібальді, які на початку ХХ ст. були використані Л. Стурцо, А. де Гаспері, Р. Куденхове-Калергі, А. Бріаном, А. Леже для обґрунтування демократичних інтеграційних ініціатив.

Використання елементів різних моделей організації влади при конструюванні інституційного механізму ЄС обумовлює формування серед дослідників його правової природи кількох наукових шкіл. З позиції міжнародної організації ЄС розглядають М. Арах, Н. Блокер, Ж. Булої, Д. Уайет, П. Хей, Г. Шермерс, О. Шпірман, М. В. Буроменський, А. Я. Капустін, М. М. Микієвич, В. І. Муравйов,

В. М. Посельський та ін. Прихильниками ідеї федеративної природи ЄС є К. Беймі, А. Богданді, Дж. Б'юкенен, М. Бюргес, В. Делла Сала, А. Дешвуд, Дж. Зіммерман, Л. Карту, Н. Каталано, П. Кінг, С. Лейкофф, В. Остром, Д. Сіджанскі, Р. Уотс, В. А. Василенко, Ю. Є. Комлева. Конфедеративна природа ЄС обґрунтовується в працях І. А. Грицяка, Г. О. Князева, П. Ф. Мартиненка, В. Є. Чиркіна та ін. Наднаціональний характер ЄС знайшов втілення у роботах М. Л. Ентіна, О. О. Моїсеєва, А. О. Четверікова, Н. Б. Шеленкової та ін. Важливе теоретичне і практичне значення мають розробки А. М. Колодія, Л. В. Луць, О. В. Петришина, Н. В. Сюр, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, які долучилися до розробки проблем впливу європейської інтеграції на державно-правовий розвиток України.

Європейська інтеграція як стратегічний орієнтир України має два важливі взаємообумовлені виміри: укладення Угоди про асоціацію зі створенням зони вільної торгівлі та реалізація комплексної програми внутрішніх перетворень в усіх сферах політичного, економічного та соціального життя України, модернізації її правової системи. Успішна реалізація комплексу реформ, спрямованих на забезпечення інтеграції України до ЄС, потребує наукового супроводження не лише нормотворчої, але й інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності, що підвищує актуальність проведеного дослідження.

Складність проблематики певною мірою нівелює цінність лише загальнотеоретичного погляду або міжнародно-правового аналізу європейської інтеграції. Методологічний плюралізм, який має місце в розробках європейської інтеграції, сприяє більш повному і всебічному дослідженню впливу ЄС на державно-правовий розвиток європейських держав. Отже, більш продуктивним є поєднання загальнотеоретичних та міжнародно-правових підходів до дослідження побудови об'єднаної Європи, а також активне використання в юридичній сфері здобутків теорії європейської інтеграції. Саме це і є основною концептуально-методологічною особливістю виконаної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедр теорії держави і права та міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах державних комплексних цільових програм «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» (державна реєстрація – № 0111U000969) та «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державна реєстрація – № 0111U000954), а також відповідно до плану

наукових досліджень НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України у межах фундаментальної теми «Державно-правовий розвиток України в контексті європейської інтеграції» (державна реєстрація – № 0105U009017). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», протокол № 4 від 21.12.2012 р.

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є з'ясування правових основ європейської інтеграції, визначення основних напрямів впливу європейської інтеграції та створених в її процесі інституцій на державний механізм та правову систему держав-членів ЄС, держав-кандидатів і держав-сусідів. Для досягнення цієї мети було поставлено такі *завдання*:

- дослідити головні етапи європейської інтеграції та запропонувати її періодизацію;
- уточнити систему критеріїв, що дозволяють порівняти між собою різні міждержавні об'єднання з точки зору успішності інтеграційних процесів, зокрема в контексті утвердження наднаціональних засад;
- визначити основні підходи до юридичної природи ЄС і її головних характеристик;
- з'ясувати ознаки наднаціональної організації влади на прикладі ЄС;
- розкрити особливості реалізації суверенітету в умовах членства держави в ЄС або перебування в статусі держави-кандидата чи держави-сусіда;
- надати загальну характеристику правової системи ЄС та визначити її специфічні риси;
- розкрити правовий зміст наднаціональності в праві ЄС;
- сформулювати поняття «джерела права ЄС», розглянути основні підходи до їх класифікації;
- порівняти поняття «гармонізація законодавства» і «адаптація законодавства»;
- розкрити основні тенденції трансформації інституційного механізму ЄС та визначити їх вплив на процес як поглиблення інтеграції, так і збереження суверенітету держав-членів;
- охарактеризувати сучасні підходи стосовно визначення системи принципів організації та функціонування ЄС та практики їх застосування в механізмі взаємовідносин Євросоюзу і держав-членів;

- розкрити особливості реалізації внутрішніх функцій держави в умовах її членства у складі інтеграційного об'єднання;

- оцінити ефективність правової бази та інституційного забезпечення інтеграції України до ЄС;

- з'ясувати механізм впливу Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і його державами-членами на розвиток правової системи України;

- визначити порядок імплементації зобов'язань України в межах Угоди про асоціацію та забезпечення ефективної координації політики інтеграції.

Об'єктом дослідження є процес європейської інтеграції, а також правові відносини, що виникають між Європейським Союзом, державами-членами та іншими державами.

Предметом дослідження є правова модель організації і здійснення влади ЄС, основні закономірності її розвитку та напрями вдосконалення, а також вплив європейської інтеграції на державно-правовий розвиток України.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять міждисциплінарний і комплексний підходи. Міждисциплінарний підхід заснований на застосуванні теоретичних розробок юриспруденції, філософії, історії, політології, економічної теорії та ін., які дозволяють максимально повно і всебічно дослідити європейську інтеграцію, виявити її вплив на державно-правовий розвиток не лише держав-членів ЄС, але й держав-кандидатів та держав-сусідів. Комплексний підхід спрямований на виявлення багатоаспектності і багатофакторності онтологічних детермінант інтеграційного процесу, сприяючи з'ясуванню зв'язків між різними структурними рівнями публічної влади в межах ЄС. Подібні підходи обумовили вибір відповідних загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів.

Так, герменевтичний метод використовувався під час тлумачення установчих договорів і законодавства ЄС, конституцій та інших джерел національного права в аспекті уточнення повноважень інститутів Союзу, визначення вимог стосовно набуття членства в ЄС, правового регулювання питань, пов'язаних з реалізацією державного суверенітету.

Застосування системно-структурного і структурно-функціонального методів сприяло розгляду ЄС як інституційно-функціональної організації влади, розкриттю взаємозв'язків елементів інституційного механізму і правопорядку ЄС, що надають йому

характер цілісності, а також для визначення ступеня складності політичної й правової системи ЄС.

Історико-правовий метод використовувався при висвітленні питання про еволюцію підходів щодо об'єднання країн Європи. Історичні аспекти європейської інтеграції дозволяють виявити її конкретні властивості і взаємозв'язки, що притаманні відповідному етапу об'єднувачого процесу, визначити особливий тип змін в організації ЄС, які пов'язані з удосконаленням його інституційного механізму, досягненням більш високого ступеня інтеграції (від секторальної інтеграції до політичного союзу), посиленням наднаціональних засад в організації публічної влади. Порівняльно-правовий метод застосовувався для з'ясування правової природи ЄС як інтеграційного об'єднання, виявлення тенденції щодо посилення наднаціональних засад в його інституційному механізмі.

Важливу роль у роботі відіграв також метод теоретичного моделювання: завдяки співставленню з класичними моделями організації влади – імперської, федеративної, конфедеративної – пояснюється специфіка організації влади ЄС. Формально-логічні прийоми (аналіз і синтез, індукція і дедукція, доказ і спростування, порівняння, узагальнення тощо) допомогли дослідити специфіку моделі влади ЄС, а також спрогнозувати перспективи еволюції ЄС.

Теоретичним підґрунтям роботи є наукові праці у галузі історії та теорії держави і права, науки міжнародного публічного та європейського права, політології та ін. Емпіричну базу дослідження становлять установчі договори і законодавство ЄС, конституційне законодавство держав-членів, держав-кандидатів та держав-сусідів, судова практика ЄС і держав-членів, доповіді і висновки спеціальних експертних комісій, створених інститутами ЄС, політико-правові документи, аналітичні та статистичні матеріали, довідкова література.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є першим комплексним науковим дослідженням, в якому представлено цілісне бачення чинників і юридичних аспектів європейської інтеграції, що дозволило визначити правову природу ЄС, розкрити особливості організації й функціонування його інституційного механізму, проаналізувати вплив інтеграції на державно-правовий розвиток України. У рамках проведеного дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист:

Уперше:

- обґрунтовано тезу про те, що однією з відправних точок під час пошуку оптимальної моделі організації влади в процесі європейської

інтеграції є концепція «федеративної імперії», яка характеризувала напрям державно-правового розвитку Германії, Австро-Угорщини і Британії наприкінці XIX – на початку XX ст. і являє собою модель їх внутрішньої інтеграції;

- встановлено, що принципи організації інституційного механізму ЄС, які являють собою унікальний синтез концептуальних засад міжнародної організації, федеративної та конфедеративної моделей, забезпечують рівновагу між загальноєвропейськими і національними інтересами, дозволяючи державам-членам зберігати суверенітет і водночас поглиблювати інтеграцію;

- розкрито еволюцію поглядів на державний суверенітет у контексті побудови інтеграційних об'єднань, яка передбачає посідовне делегування інститутам ЄС права реалізації суверенних повноважень держав-членів, обсяг якого обумовлений завданнями відповідного етапу інтеграції;

- обґрунтовано тезу щодо корегування парадигми взаємовідносин національних урядів й інститутів ЄС на кожному етапі інтеграційного процесу;

- розкрито співвідношення комунітарних і міжурядових начал в ЄС, яке не є сталою величиною, оскільки залежить від різних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Питання щодо збільшення або зменшення елементів наднаціональності на кожному етапі інтеграції вирішується відповідно до балансу національних і союзних інтересів, а також виходячи з потреб збереження державного суверенітету;

удосконалено наукові положення стосовно:

- визначення правової системи ЄС, під якою пропонується розуміти сформовану в результаті європейської інтеграції сукупність правових явищ, які завдяки їх взаємодії забезпечують регулювання суспільних відносин у межах ЄС;

- визначення форм європейської інтеграції. Доведено, що термін «європейська інтеграція» позначає два взаємопов'язані, проте відмінні процеси: по-перше, зміцнення співпраці держав, що за змістом не відрізняється від міжнародної співпраці в її традиційному розумінні (наприклад, у межах Ради Європи); по-друге, створення інтеграційного об'єднання (ЄС), у механізмі якого поєднані міжурядові і наднаціональні інститути, баланс повноважень між якими обумовлюється завданнями конкретного етапу інтеграції;

- конкретизації правового статусу інститутів ЄС з урахуванням основних змін у правовому регулюванні їхньої діяльності внаслідок оновлення установчих договорів;

- визначення і співставлення поняття «адаптація законодавства» як односторонньої діяльності держави-кандидата, а в окремих випадках – держав-членів, що полягає у приведенні національного законодавства у відповідність із правом ЄС, та поняття «гармонізація законодавства» як багатостороннього процесу, що полягає у виробленні правових стандартів об'єднання та наступному узгодженні з ними права держав-членів;

набули подальшого розвитку наукові положення стосовно:

- системи критеріїв, що дозволяють співставити між собою різні міждержавні об'єднання з точки зору визначення ступеня успішності інтеграційних процесів, зокрема утвердження наднаціональних засад. Такими критеріями є виокремлення регіону як консолідованого суб'єкта, що володіє правосуб'єктністю, має чіткі географічні кордони, характеризується схожістю економічних і політичних систем; наявність системи спільних цінностей як основи формування регіональної ідентичності; соціально-економічна однорідність держав-членів; наявність розвинутого права об'єднання; формування інституційного механізму з елементами наднаціональності; додержання певної послідовності етапів міждержавного зближення; здатність забезпечити синхронізацію процесів соціально-економічної та політико-правової інтеграції держав-членів; реалізація узгодженої, а в ідеалі — єдиної зовнішньої і оборонної політики;

- недоцільності розвитку міждержавних об'єднань, зокрема ЄС, на основі принципів організації і здійснення влади, що властиві національній державі або міжнародній організації. Поглиблення інтеграції закономірно обумовлює поступове посилення наднаціональних ознак, а також рух у напрямі федералізації об'єднання. Альтернативою цього процесу може стати трансформація такого об'єднання в міжурядову організацію або його дезінтеграція;

- визначення основного критерію (умови) для вступу в ЄС, під яким слід розуміти не стільки статус європейської держави (географічний критерій), скільки приналежність того чи іншого суспільства до європейської цивілізації, визнання ним фундаментальних європейських цінностей (політичний критерій);

- визначення правопорядку ЄС як результату взаємодії, з одного боку, національних правових систем і міжнародної правової системи, а з другого – конвергенції романо-германської і англо-саксонської правових сімей. Такий правопорядок передбачає формування правових стандартів, що створені на основі спільної системи цінностей і

відповідно до потреб політико-правового і соціально-економічного розвитку держав-членів і ЄС в цілому;

- передумов формування правової системи ЄС. Історична спільність правових, філософських, релігійних і моральних засад правових культур країн Західної Європи обумовила єдність систем правових цінностей цих країн, внаслідок чого зближення національних правових культур в умовах інтеграції відбувається безконфліктно і поступово приводить до нівелювання існуючих відмінностей, які існують у сфері правотворчості, правозастосування та юридичної освіти;

- інструментів зближення правової системи України з правовою системою ЄС;

- порядку реалізації функцій держави в умовах її членства у складі ЄС, зокрема, на прикладах реалізації економічної і соціальної функцій в умовах фінансової кризи в ЄС.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони становлять основу для подальших наукових розробок у цій сфері, можуть бути використані як при розробці навчальної і методичної літератури, так і в законотворчій та інтерпретаційно-правовій діяльності, зокрема під час удосконалення конституційного законодавства, що регулює участь держави в діяльності інтеграційних об'єднань. Теоретичні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладенні дисциплін «Європейське право», «Порівняльне правознавство», «Теорія держави і права», «Міжнародне право» та ін.

Особистий внесок здобувача полягає в одержанні наукових результатів, що містяться в дисертації. Дисертація є самостійною роботою, усі сформульовані в ній положення й висновки обґрунтовано на підставі власних досліджень. У монографії «Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми» (за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2010) особисто дисертантом підготовлено розділ 6; у монографії «Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку» (К.: НІСД, 2010) – підрозділ 2.2; у монографії «Европейская интеграция: проблемы теории и практики» (под ред. И. В. Яковюка, А. К. Сковикова. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2012) – розділи 1, 2, 4, 5; у монографії «Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції» (за заг. ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. – К. : Ред. журн. «Право України»; Х. : Право, 2013) – розділ 6; у монографії «Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу» (за заг. ред. І. В. Яковюка. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013) – вступ, розділи 1–5; у

монографії у 5 т. «The Legal system of Ukraine: past, present, and future» (Kyiv : Edit. Office of the journal «Law of Ukraine», Kharkiv : Pravo, 2013. – Vol. 1) – підрозділ 3.4; у монографії у 5 т. «Правова доктрина України» (Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина) – підрозділ 3.8.

Апробація результатів дисертації. Висновки і рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні, обговорювалися на засіданнях кафедр теорії держави і права та міжнародного права і державного права зарубіжних країн Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», засіданні відділення теорії та історії держави і права НАПрН України. Основні результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на 18 наукових конференціях та інших наукових форумах, зокрема на міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах: «Проблеми державно-правового розвитку в умовах європейської інтеграції і глобалізації» (м. Харків, 16 травня 2008 р.), «Актуальные проблемы европейской интеграции и глобализации» (м. Москва, 9 червня 2008 р.), «Организаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету» (м. Харків, 27 березня 2009 р.), «Правова система України: проблеми і тенденції розвитку» (м. Харків, 3 червня 2010 р.), «Проблемы государственно-правового развития Украины и России в условиях глобализации» (м. Москва, 24 червня 2011 р.), «Формування європейського правового простору: історія і сучасність» (м. Харків, 20 травня 2011 р.), «Програма «Східне партнерство» як правова платформа співпраці України і ЄС» (м. Харків, 19 квітня 2012 р.) та ін.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені в 1 одноособовій та 7 колективних монографіях, 1 науковій доповіді, 23 статтях у фахових наукових виданнях, 6 статтях у наукових періодичних виданнях інших держав та 22 інших наукових публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, що включають вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 474 сторінок, із них основного тексту – 391 сторінка. Список використаних джерел містить 838 найменувань, які розміщені на 83 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається ступінь її розробленості, встановлюється мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, окреслюється методологічна і теоретична основа,

формулюється наукова новизна роботи, характеризується теоретичне і практичне значення отриманих результатів, містяться дані про апробацію основних положень дослідження, його структуру.

Розділ 1 «Європейська інтеграція: історико-теоретичний аналіз» складається з двох підрозділів, присвячених теоретичній характеристиці європейської інтеграції, розкриттю історії формування і розвитку ідей стосовно побудови міждержавного союзу в Європі.

У підрозділі 1.1. «Європейська інтеграція: історичні передумови і основні етапи розвитку» досліджується історія об'єднавчого процесу, аналізуються політико-правові погляди європейських мислителів і їх внесок у розробку сучасної концепції європейської інтеграції.

Ідеї стосовно об'єднання народів Європи мають широкий діапазон і тривалу історію. Первісно об'єднавчі ініціативи походили від Католицької церкви. Релігійна гомогенність Західної Європи створювала передумови для об'єднання європейських монархій під національною владою Папи римського. Представники Католицької церкви розробили два типи проектів європейського об'єднання: 1) проекти, які протиставляли християнську Європу зовнішнім ворогам-іновірцям; 2) проекти внутрішньо-європейського миру, які передбачали об'єднання християнських монархій для попередження війн в Європі.

Починаючи з епохи Просвітництва, ідея європейського об'єднання втрачає ідентифікацію з християнством, розвиваючись у напрямі світської концепції. Проте в процесі її розробки була збережена спадковість поглядів стосовно моделі проєктованого об'єднання (конфедеративний чи федеративний союз), його членського складу (дотримання географічного і цивілізаційного критеріїв), формування права об'єднання, організації влади (наділення окремих органів влади наднаціональними повноваженнями), принципів взаємовідносин союзу з державами-членами (збереження їх суверенітету).

Причини інтеграції лежали у політичній сфері. Однак цілі європейців не могли бути досягнуті політичними методами, які істотно дискредитували себе, а тому перші кроки на шляху об'єднання були зроблені в економічній сфері і лише згодом, коли національні уряди переконалися, що зміцнення наднаціональних засад не завдає шкоди суверенітету, інтеграційні ініціативи були поширені на політичну сферу, що привело до створення Європейського Союзу.

У підрозділі 1.2. «Теоретичні основи європейської інтеграції» розглянуто поняття «інтеграція», проведено його розмежування з термінами, які в окремих випадках використовуються як його синоніми.

Європейська інтеграція являє собою не певну послідовність етапів (преференціальні торговельні угоди → зона вільної торгівлі → митний союз → спільний ринок → валютний союз → політична інтеграція), розробником яких був ЄС, а феномен, до процесу творення якого долучилися держави з різних континентів. Внутрішня строкатість регіональних версій заважає усвідомити інтеграційні процеси як типологічно споріднені.

Узагальнивши представлені в науці підходи, дисертант визначає систему критеріїв, що дозволяє співставити між собою міждержавні об'єднання з точки зору утвердження в них наднаціональних засад: 1) виокремлення регіону як консолідованого суб'єкта, що володіє правосуб'єктністю; 2) наявність системи спільних цінностей як основи формування регіональної ідентичності; 3) соціально-економічна однорідність держав-членів; 4) формування інституційного механізму з елементами наднаціональності; 5) додержання послідовності етапів інтеграції; 6) розвинуте право об'єднання; 7) забезпечення синхронізації процесів соціально-економічної та політичної інтеграції; 8) реалізація узгодженої, а в ідеалі — єдиної зовнішньої і оборонної політики.

Досліджено основні підходи до визначення змісту європейської інтеграції і її ознак. Якщо стосовно сутності європейської інтеграції серед науковців досягнута згода, то з приводу ознак, через які конкретизується її зміст, така єдність у поглядах відсутня, оскільки термін «інтеграція» настільки монополізований ЄС, що прихований у ньому сенс опинився в прямій залежності від розвитку подій в ЄС. Між тим сам Союз оцінюється з точки зору того, як у ньому розвивається інтеграційний процес. Вказана ситуація ускладнює порівняння ЄС з будь-яким іншим міждержавним інтеграційним утворенням.

Розділ 2 «Правова природа інтеграційного об'єднання: еволюція підходів» складається з двох підрозділів, присвячених розгляду еволюції підходів до розкриття правової природи ЄС.

У підрозділі 2.1. «Теорії європейської інтеграції: загальна характеристика» обґрунтовується теза, що Європейський Союз — це якісно нове інтеграційне об'єднання, в якому заради забезпечення рівноваги між національними і наднаціональними інтересами використовуються елементи, що властиві різним моделям організації влади. Залежно від того, на яких аспектах організації влади в ЄС акцентується чи, навпаки, не акцентується увага, у правовій природі Євросоюзу можна віднайти риси, які властиві федеративній державі, конфедерації, міжнародній організації або навіть імперії. Концепція багаторівневої структури управління ЄС стала результатом поступового

досягнення компромісу між прибічниками, з одного боку, ідеї федералізації ЄС і, з другого — перетворення його на міжнародну організацію. Її реалізація відповідає потребам сучасного стану інтеграції, перетворенню ЄС на утворення, що поєднує федеративні та конфедеративні риси, що ніяк не заважає поглибленню інтеграції.

У підрозділі 2.2. «Європейський Союз як наднаціональне об'єднання» зазначається, що найбільш повно правову природу ЄС розкриває конструкція «наднаціональна організація». Для визначення ЄС як організації, якій властивий потужний наднаціональний елемент, не обов'язкова наявність відповідної норми в установчих договорах. Такий висновок випливає з аналізу права ЄС та виявлення ознак наднаціональності в його інституційному механізмі.

На підставі проведеного дослідження виокремлено риси наднаціональності, які притаманні Європейському Союзу: 1) держави-члени наділяють інститути ЄС компетенцією щодо реалізації широкого кола повноважень; 2) інтереси Союзу не завжди збігаються з інтересами держав-членів, а тому він виходить з власних пріоритетів, в яких відображені завдання Союзу; 3) рішення в ЄС можуть прийматися кваліфікованою більшістю голосів всупереч позиції окремих держав-членів, якщо це передбачено установчими договорами; 4) інститути і органи ЄС формуються з міжнародних чиновників, які не пов'язані позицією уряду держави, яка висунула їх кандидатуру; 5) право Союзу має верховенство над національним правом, діє на всій території ЄС і є юридично обов'язковим для всіх суб'єктів національного права; 6) окремі сфери правового регулювання повністю або частково виключені з відання національних урядів; 7) ЄС здатний втручатися в реалізацію питань, що становлять внутрішню компетенцію держави.

Утвердження наднаціональних начал в ЄС породжує проблему забезпечення суверенітету держав-членів. Констатується, що базова теорія європейської інтеграції оперує поняттями об'єднання і співробітництва суверенітетів, що спрямовані на примноження сил і можливостей кожного учасника об'єднання. Держави-члени зберігають контроль за усіма ключовими для збереження суверенітету сферами суспільних відносин і навіть у тих сферах, де повноваження Союзу вважаються максимальними, Комісія пов'язана позицією національних урядів, які через Раду контролюють її діяльність.

Розділ 3 «Інституційний механізм ЄС» складається з семи підрозділів, у яких розкриваються особливості механізму «стримувань і противаг», що реалізується в Європейському Союзі.

У підрозділі 3.1. «Європейський Парламент: еволюція правового

статусу» досліджується спосіб формування і повноваження Європейського Парламенту, його взаємодія з іншими інститутами ЄС.

Поглиблення інтеграційних процесів обумовлює еволюцію правового статусу Європейського Парламенту, який трансформується з органу міжпарламентського співробітництва у представницький інститут парламентського типу. Правовий статус Європейського Парламенту, що реалізує свої повноваження у взаємодії з іншими інститутами ЄС, зумовлений юридичним закріпленням принципу інституційної рівноваги, що покликаний забезпечити баланс між наднаціональними і міжурядовими засадами організації влади. Розширення і поглиблення інтеграції, а також процес демократизації Євросоюзу приводить до корегування інституційного механізму ЄС, зокрема в напрямі розширення законодавчих, бюджетних і контрольних повноважень Європарламенту. Попри всі зміни статус Європарламенту все ще відрізняється від статусу національних законодавчих органів, оскільки він організований на принципах, які лише частково схожі з організаційними засадами побудови національних парламентів.

У підрозділі 3.2. «Європейська Рада як правова форма співробітництва глав держав і урядів держав-членів ЄС» зазначено, що поява Європейської ради в інституційному механізмі ЄС зумовлена необхідністю визначати перспективи розвитку інтеграції, надавати Союзу спонукального імпульсу до розвитку і ухвалювати рішення у сфері зовнішньої політики і політики безпеки.

Європейська рада – це найвищий політичний інститут, який за своїм статусом і повноваженнями подібний до глави держави: у ньому залежно від ситуації проявляється колегіальна (Європейська рада у повному складі) або індивідуальна (Голова Європейської ради) природа. Європейська рада вирішує широкий спектр важливих питань, спрямованих на уточнення і доповнення норм установчих договорів, а саме: схвалювати напрями розвитку ЄС, здійснювати реформування інституційного механізму Союзу, вирішувати кадрові питання та питання місцезнаходження інститутів і органів ЄС, запроваджувати критерії відповідності щодо вступу до ЄС країн-кандидатів, визначати коло країн, яким буде надано право вступу до Союзу, і граничні строки набуття ними членства, визначати критерії, у рамках яких відбуваються переговори і укладаються угоди про вихід держави зі складу ЄС, здійснювати довгострокове планування союзного бюджету, визначати перелік і зміст антикризових дій тощо.

У підрозділі 3.3. «Рада ЄС: правовий статус» зазначено, що Рада ЄС є ключовим міждержавним інститутом, якому притаманні прагнення до компромісів і консенсусу у відносинах між державами-членами та гнучкість у процесі прийняття рішень. Рада ЄС – це інститут, який не має аналогів: хоча її ототожнюють із верхньою палатою національного парламенту (законодавчим органом), вона формується з представників виконавчої влади держав-членів; формально Рада є єдиною структурою, однак її члени працюють одночасно у декількох спеціалізованих формаціях, що робить її схожою на уряд; існує неписана ієрархія Рад, в основу якої покладено політичну й економічну значущість питань, якими вони опікуються; Рада бере участь у здійсненні функцій, які на національному рівні реалізуються органами, що належать до різних гілок влади.

У підрозділі 3.4. «Європейська комісія: порядок формування і повноваження» акцентується увага на місці і ролі Європейської комісії в інституційному механізмі ЄС.

Відзначається, що Європейська комісія покликана забезпечити баланс між законодавчою і виконавчою владою в умовах конкуренції, з одного боку, між наднаціональним і міждержавним вектором розвитку інтеграції, а з другого – між інститутами (Комісія і Європарламент), що належать до категорії наднаціональних. Проблема підвищення ефективності діяльності Європейської комісії потребує реформування порядку її організації та функціонування. Гальмування цього процесу, що обумовлене бажанням держав-членів зберегти принцип рівного представництва в організації цього інституту і не допустити його трансформації в європейський «уряд», привело до висунення ідеї створення «економічного уряду», реалізація якої, залежно від того, наднаціонального чи міждержавного характеру він набуде, здатна або посилити, або зменшити наднаціональний характер ЄС.

У підрозділі 3.5. «Суд ЄС і його роль в утвердженні наднаціональності ЄС» наводиться загальна характеристика місця й ролі Суду ЄС в інституційному механізмі Союзу.

Роль і значення Суду ЄС еволюціонували паралельно з розвитком інтеграції. Якщо на початку об'єднаної процесу його обов'язок полягав у забезпеченні дотримання законності під час тлумачення та застосування установчих договорів, то сьогодні йому належить вирішальна роль у здійсненні арбітражу в конституційних питаннях ЄС; становленні і охороні права ЄС, його відокремленні від міжнародного і національного права; розв'язанні спорів між державами-членами і інститутами Союзу, а також інститутів між собою

в питаннях застосування права ЄС, а також гарантуванні стабільного розвитку інтеграції. Практика Суду ЄС сприяє розвитку інституційного механізму Союзу, підвищенню ефективності функціонування судових систем держав-членів. Формування авторитетної судової влади Союзу, що наділена повноваженнями стосовно здійснення контролю за імплементацією права ЄС у правові системи держав-членів, дозволило досягти високого ступеня правової інтеграції.

Підрозділ 3.6. «Європейський центральний банк і його роль в умовах поглиблення інтеграції» містить аналіз підстав і наслідків створення Європейського центрального банку.

Створення Економічного і валютного союзу обумовило перехід від координації до гармонізації бюджетної і валютної політики держав-членів та запровадження єдиної грошової одиниці, що привело до створення ЄЦБ, якому національні уряди передали компетенцію стосовно регулювання грошової емісії і проведення грошової політики. ЄЦБ може нівелювати вплив з боку центральних банків держав-членів, що, однак, не означає його здатність розробляти і втілювати політику, яка б відповідала виключно наднаціональним інтересам. Відповідно до принципу підтримання балансу між національними і наднаціональними інтересами в Союзі найважливіші рішення у сфері грошово-кредитної, валютної і фінансової політики приймаються різними інститутами (регулюванням грошового обігу і кредитних відносин займаються наднаціональні інститути, передусім ЄЦБ, а за вироблення фінансової політики відповідають міжурядові Екофін и Рада Євро), що запобігає концентрації всіх повноважень у бюджетній сфері в руках ЄЦБ, водночас ускладнюючи реалізацію валютної політики. Фінансова криза довела, що вказана ситуація є неприпустимою, а тому можна передбачити подальше розширення повноважень ЄЦБ.

Підрозділ 3.7. «Рахункова палата як основний інститут у системі фінансового контролю ЄС» присвячений аналізу причин запровадження фінансового контролю в ЄС і шляхів його ефективного здійснення. Рахункова палата здійснює функцію контролю за доходами і витратами Союзу і дотриманням бюджетної дисципліни з метою попередження нецільового витрачання бюджетних коштів, шахрайства і корупції, які становлять загрозу законності і правопорядку в ЄС, підриваючи з середини інтеграційний процес. У механізмі стримувань і противаг ЄС Рахунковій палаті належить важливе місце, оскільки вона здійснює контрольню-ревізійну діяльність як інститутів, органів і установ ЄС, так і національних і регіональних агентств держав-членів і третіх країн, що використовують кошти структурних фондів і субсидії

ЄС. Шляхом спільно розроблених Рахунковою палатою і вищими національними органами фінансового контролю актів і вказівок започатковано процес гармонізації і уніфікації частини правової бази і методології здійснення фінансового контролю в ЄС. Враховуючи чітко виражений наднаціональний характер Рахункової палати, правомірно стверджувати, що жодне інше інтеграційне об'єднання не має подібного органу фінансового контролю, що є вагомим аргументом в обґрунтуванні наднаціонального характеру Євросоюзу.

У розділі 4 «Правова інтеграція в ЄС: теоретико-методологічний аналіз», що складається з трьох підрозділів, досліджено становлення правової системи ЄС і її вплив на правові системи держав-членів, країн-кандидатів та держав-сусідів.

У підрозділі 4.1. «Правова система ЄС» зазначено, що в результаті правової інтеграції в Європі склалася правова система ЄС, під якою розуміють сформовану в результаті європейської інтеграції сукупність правових явищ, які завдяки їх взаємодії забезпечують регулювання суспільних відносин у межах ЄС.

Поглиблення об'єднувачого процесу обумовлює проведення широкомасштабної правової інтеграції як передумови інтеграції інших сфер суспільного життя. Якщо на етапі секторальної інтеграції вона зводилася переважно до зближення законодавства держав-членів у незначних сегментах правового регулювання, то на етапі створення економічного і валютного союзу, перенесення об'єднувачого процесу на політичну сферу її зміст і методи реалізації настільки ускладнилися (постали проблеми збереження «*acquis communautaire*»; вироблення спільного курсу правового розвитку; запровадження власного правотворчого процесу і системи джерел права; здійснення гармонізації законодавства держав-членів і адаптації законодавства країн-кандидатів до правових стандартів ЄС тощо), що відбувається визнання факту побудови на наднаціональних засадах регіональної правової системи, відмінної як від національних правових систем, так і від системи міжнародного права. Центральним елементом правової системи ЄС є її право, що являє собою багатогранну систему, яка пронизує всі сфери правового регулювання і виступає загальним правовим порядком для народів і держав Європи. Право ЄС є універсальним шаблоном для упорядкування суспільного життя не лише держав-членів, але й країн-кандидатів та держав-сусідів.

Підрозділ 4.2. «Система джерел права ЄС: загальна характеристика» присвячений дослідженню системи джерел права, що сформувалася в процесі правової інтеграції в ЄС.

Поняття «джерело права ЄС» використовується у контексті форм зовнішнього виразу норм права, на підставі яких суб'єкти права ЄС наділяються правами та виконують зобов'язання. Джерела права ЄС беруть свій початок з національних правових систем держав-членів та міжнародного публічного права. Так, існує тісний зв'язок права ЄС з правопорядками держав-членів, з яких воно рецепіює правові концепції і принципи, юридичні конструкції. Зв'язок між джерелами права ЄС та міжнародного публічного права обумовлений тим, що основою функціонування Союзу є міжнародні публічні договори, які мають найвищу юридичну силу і визначають правовий статус інших джерел права. Складна правова природа ЄС обумовлює гнучкість і різноманітність способів формування правових норм, а також засобів їх фіксації у формі джерел права, на що вказує, зокрема, використання в ЄС специфічних нормативно-правових актів, а також актів неюридичного характеру та інших джерел, які не властиві як для національних правових систем, так і для системи міжнародного права. Система джерел права ЄС поєднує неоднорідні за своєю природою джерела (елементи джерел як міжнародного, так і національного права), що засвідчує досягнення компромісу між наднаціональним і міждержавним методами правового регулювання в ЄС. З урахуванням особливостей побудови правової системи ЄС найбільш повно специфіку його джерел відображає широкий підхід, відповідно до якого джерелами вважаються всі форми закріплення правових норм (як нормативно-правові акти, так і рішення установ ЄС), що є індивідуальними актами, рекомендації та висновки, «м'яке право» (меморандуми, циркуляри, політичні заяви, резолюції)), які можуть породжувати юридичні обов'язки у суб'єктів права ЄС як прямо, так і опосередковано.

У підрозділі 4.3. «Гармонізація та адаптація як інструменти правової інтеграції» досліджуються інструменти, завдяки яким відбувається взаємодія правових систем держав-членів з правопорядком Союзу і правовими системами країн-кандидатів та держав-сусідів.

Поняття «гармонізація» характеризує процес приведення законодавства у відповідність до норм права ЄС, що відбуваються в межах ЄС та є статутним обов'язком виключно держав-членів. Адаптація також характеризує процес приведення законодавства у відповідність до норм права ЄС, однак відбувається, як правило, за межами ЄС та стосується третіх держав у зв'язку з їх намірами інтегруватися до Союзу, а також держав, що набули членства у ньому, проте, перебуваючи в статусі країни-кандидата, не завершили цей процес. В останньому випадку такі держави протягом певного періоду

будуть одночасно здійснювати два види діяльності: 1) подальшу (з моменту набуття членства) гармонізацію національного законодавства спільно з іншими державами-членами, 2) адаптацію власного законодавства до законодавства ЄС у тій частині своїх передвступних обов'язків, які не були виконані.

Адаптація законодавства – це послідовність взаємопов'язаних дій щодо зміни існуючого правопорядку, що разом формують програму саморозвитку правової системи держави. В Україні сформована розгалужена джерельна база із євроінтеграційного напрямку. Попри це нормативно-правові акти України у сфері адаптації містять суперечливі або застарілі положення; значна їх кількість прийнята з порушенням правил законодавчої техніки; не розкривається низка засадничих категорій; не здійснено офіційного перекладу установчих договорів ЄС українською мовою; не вироблено єдиного державного стандарту, до якого має бути приведене вітчизняне законодавство, щоб відповідати нормам права ЄС, тощо. Усунення цих недоліків є передумовою успішного завершення процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС.

Розділ 5 «ЄС і Україна: особливості взаємовідносин у контексті європейської інтеграції» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 5.1. «Членство в ЄС і порядок його набуття» зазначається, що в Європейському Союзі застосовується жорсткий підхід до питання надання членства, що пояснюється тим, що членом ЄС може бути не будь-яка держава, яка територіально належить до Європи, а лише держава, що дотримується базових цінностей об'єднання і спільно з державами-членами проводить їх у життя.

Умови вступу до ЄС неоднакові для різних категорій країн-кандидатів. Прагнення набути членства в ЄС постсоціалістичними країнами привело до запровадження в 1993 р. Копенгагенських критеріїв, які стосувалися країн, політичні, правові і соціально-економічні системи яких до початку інтеграції не відповідали базовим принципам Союзу і його держав-членів. Відносини між країнами-кандидатами і Євросоюзом з приводу набуття членства в об'єднанні мають договірний характер. На різних етапах передвступного і вступного процесів ці відносини регулюються нормативно-правовими договорами (угоди про асоціацію), які можуть відрізнятися як за назвою, так і за змістом. Угоди про асоціацію містять взаємні права і обов'язки сторін, а також процедуру розв'язання спорів між ними. Разом з тим рішення про надання членства в ЄС завжди має політичний характер, який обумовлюється не стільки ступенем реалізації країною-кандидатом

Копенгагенських критеріїв, скільки позицією інститутів Союзу, а також держав-членів, які здатні на будь-якому етапі заблокувати подальший рух у рамках вступного процесу, а також ухвалення остаточного рішення про прийом у члени ЄС.

Підрозділ 5.2. «Європейський Союз і держави-члени: принципи взаємовідносин» розкриває специфіку відносин між Європейським Союзом і державами-членами через принципи організації й функціонування ЄС.

Принципи організації й функціонування ЄС (лояльної співпраці, наділення компетенцією, законності, субсидіарності та пропорційності) генетично і органічно пов'язані з системами принципів, що діють у міжнародному праві і в федеративній державі. Вказані принципи утворюють цілісну систему, для якої властиві імперативність, ціннісна ієрархія і змістовна супідрядність, внаслідок чого їх дотримання є обов'язком як для національних урядів, так й інститутів і органів Союзу. Система принципів організації й функціонування ЄС перебуває у процесі свого формування, а тому перелік принципів, їх найменування і форми закріплення ще не набули усталеного характеру. Принципи поряд з установчими договорами виступають як найбільш динамічні джерела права Союзу, вони дають змогу належним чином обґрунтувати легітимність певної позиції навіть за умови відсутності прямих підстав для цього в нормах комунітарного права.

У підрозділі 5.3. «Особливості здійснення внутрішніх функцій держави в умовах членства в ЄС» зазначається, що до інститутів ЄС перейшли повноваження, завдяки яким Союз спільно з національними урядами бере участь у реалізації основних внутрішніх функцій держави.

Функція охорони і захисту прав людини набула пріоритетного характеру для Союзу на етапі перенесення інтеграції на політичну сферу. На сьогодні право ЄС повною мірою забезпечує захист прав людини як на рівні положень установчих договорів, так і через його неписане право, що базується на принципах права держав-членів. Запровадження союзного громадянства і власного каталогу прав людини, який побудований відповідно до системи цінностей Союзу, сприяло розширенню традиційного переліку прав і свобод, якими можуть користуватися громадяни держав-членів, а також обумовило запровадження додаткових механізмів їх охорони і захисту, які не підміняють, а доповнюють аналогічні національні механізми.

Участь у реалізації економічної функції є безумовним пріоритетом інститутів ЄС. Зміст економічної функції, а також роль і співвідношення національних і наднаціональних інститутів влади в її

реалізації обумовлюються специфікою завдань відповідного етапу економічної інтеграції. Створення Економічного і валютного союзу не привело до формування єдиної економічної політики ЄС, оскільки ЄВС складається з двох рівних за значенням, але різних за формою інтеграції складових: спільної економічної і єдиної грошово-кредитної політики. Сучасний стан об'єднавчого процесу дає підстави передбачити, що наступний етап поглиблення інтеграції буде пов'язаний із створенням банківського, податкового і бюджетного союзів.

Ступень централізації соціальної політики на рівні Союзу визначається характером проблем, які постають перед ЄС. Удосконалення механізмів її реалізації, розширення компетенції інститутів ЄС, створення нових структур, здатних конструктивно співпрацювати з національними урядами в питанні реалізації соціальної функції, завжди були обумовлені потребами економічної, а з кінця ХХ ст. — політичної інтеграції. Еволюція підходів ЄС до вирішення соціального питання обумовлена тим, що гармонізація певної сфери економічної політики завжди зачіпає ті чи інші соціальні питання, які також потребують правового регулювання в масштабі ЄС. Особливість соціальної політики ЄС полягає в її модифікації залежно від нових факторів, які виникають у процесі інтеграції, змін у соціальній структурі суспільства, рівня політичної активності громадян, специфіки економічної політики.

У підрозділі 5.4. «Європейський Союз і Україна: еволюція взаємовідносин» зазначається, що європейський вибір є невід'ємною складовою національної ідеї і одночасно стратегічний напрям державно-правового розвитку України. Стратегія інтеграції України до ЄС визначила основні напрями інтеграційного процесу. Викладені в ній пріоритети були конкретизовані у Програмі інтеграції України до ЄС, яка підпорядкувала процес проведення внутрішніх реформ політичному завданню щодо досягнення Копенгагенських критеріїв, внаслідок чого політичні стандарти та вимоги членства в ЄС стали частиною законодавства України. Відсутність помітних результатів у процесах здійснення економічної, судової і адміністративної реформ, боротьби з корупцією і адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС унеможливила обговорення питання про перспективи членства України в ЄС, а тому Євросоюз запропонував залучити її до реалізації програми «Східне партнерство», а згодом підписати Угоду про асоціацію, невід'ємною частиною якої є положення про створення глибокої та всеосяжної Зони вільної торгівлі, яка покликана забезпечити тісну економічну інтеграцію України до ЄС.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що полягає у з'ясуванні правових основ європейської інтеграції, а також у визначенні особливостей державно-правового розвитку країн в умовах їх членства в ЄС або перебування у статусі держави-кандидата та держави-сусіда. Головні теоретичні, методологічні та практичні результати дослідження викладені у таких висновках:

1. Ідеї європейської інтеграції мають широкий діапазон і тривалу історію. Хоча всі вони часто-густо переслідували відмінні цілі, їм, тим не менш, притаманна певна спадковість, здатність сприймати раціональні пропозиції попередників і збагачувати їх новими ідеями. Отож, модель інтеграційного об'єднання, що втілювалася в Європейських співтовариствах, а згодом трансформувалася в Європейський Союз, являє собою результат синтезу різних концептуальних підходів стосовно форми створюваного об'єднання й організації влади в ньому. Ця модель і дотепер перебуває у стані розвитку, що ускладнює питання щодо визначення її правової природи.

2. В офіційній історії Європейських співтовариств та Європейського Союзу, які є яскравим відображенням інтеграційних процесів на континенті, можна виділити декілька етапів. Підставою для їх виокремлення є укладення установчих договорів та оновлення їх редакцій, які нормативно закріплюють шляхи розв'язання проблем, пов'язаних із поглибленням інтеграції, розширенням складу об'єднання, реформуванням інституційного механізму.

Можуть бути виділені такі етапи: 1-й етап (1950–1957 рр.), який пов'язаний із започаткуванням об'єднаного процесу та визначенням основних напрямів інтеграції, передусім у сфері економіки; 2-й етап (1957–1986 рр.) характеризується оформленням інституційного механізму об'єднання, визначенням та реалізацією основних завдань економічної інтеграції, а згодом і політичної інтеграції; 3-й етап (1986 – 1992 рр.) символізує завершення побудови єдиного внутрішнього ринку і початок побудови економічного, валютного і політичного союзів; 4-й етап (1992–1999 рр.), на якому відбулося становлення Європейського Союзу, що обумовило реформування інституційного механізму Співтовариств та порядку прийняття спільних рішень; 5-й етап (з 2000 р.) пов'язаний з процесом конституціоналізації ЄС і його адаптацією до вимог подальшого поглиблення й розширення інтеграції.

3. Термін «європейська інтеграція» використовується для позначення різних, хоча й взаємопов'язаних процесів: по-перше, він охоплює зміцнення традиційної співпраці держав (Рада Європи, ОБСЄ), що за змістом не відрізняється від міжнародної співпраці в її традиційному розумінні, а по-друге, він позначає процес створення ЄС, в інституційному механізмі якого поєднані наднаціональні і міждержавні інститути, якому держави-члени делегують право здійснення широкого кола повноважень. Вибір моделі інтеграції залежить від мети об'єднання на основі всебічного і перспективного розрахунку вигод та витрат економічного, політичного та соціального характеру. Одним із головних факторів, який впливає на вибір форми інтеграції, є ставлення держави до проблеми реалізації державного суверенітету.

4. Розпочавшись у Західній Європі, об'єднанчі ініціативи наприкінці ХХ ст. поширилися за її межі, започаткувавши інтеграційні «ядра» в Азії, Південній і Латинській Америці. Інтеграція стала однією із засад і одночасно втіленням змін у державно-правовому розвитку країн вказаних регіонів. При цьому слід розуміти, що інтеграційні характеристики ЄС не завжди притаманні іншим інтеграційним утворенням, що породжує методологічну проблему порівняння.

5. Порівняння міждержавних об'єднань з точки зору оцінки успішності втілення інтеграційних ініціатив може бути здійснено на основі системи критеріїв, серед яких: здійснення інтеграції в рамках чітко окресленого регіону, який характеризується спільністю історичної долі, географічною єдністю території, однотиповістю національних економічних і політичних систем, приналежністю до одних й тих самих регіональних організацій; формування наднаціональної регіональної ідентичності; соціально-економічна однорідність держав-членів; наявність розвинутого інтеграційного права; формування інституційного механізму з елементами наднаціональності; здатність забезпечити синхронізацію процесів соціально-економічної та політико-правової інтеграції з метою виходу за межі секторальної інтеграції і створення потужного геополітичного утворення; послідовність етапів міждержавного зближення (укладення преференційних угод, створення зони вільної торгівлі, оформлення митного союзу, формування єдиного ринку, запровадження спільної грошової одиниці, створення економічного і валютного союзу); вироблення і реалізація узгодженої, а в ідеалі — спільної зовнішньої і оборонної політики.

6. Європейський Союз як інтеграційне об'єднання характеризується такими ознаками: ЄС виокремлюється з решти світу і відносно відособлюється від нього; інституційний механізм Союзу

складається з наднаціональних і міжурядових інститутів, баланс повноважень яких обумовлюється завданнями конкретного етапу інтеграції; ЄС спирається на наднаціональне за своєю природою право, що виступає основою для формування регіональної правової системи, відмінної як від національного, так і міжнародного права; для ЄС характерні чітке визначення цілей і завдань інтеграції і відповідно певна послідовність здійснюваних етапів зближення соціально-економічних і політико-правових систем держав-членів.

7. Європейський Союз – це інтеграційне об'єднання, правова природа якого не може бути до кінця визначеною, оскільки в процесі створення інституційного механізму ЄС заради забезпечення рівноваги між наднаціональними і національними інтересами були використані елементи, що властиві різним моделям організації влади (імперія, федерація, конфедерація, міжнародна організація). Як наслідок, залежно від акценту на тих чи інших ознаках ЄС або відносять до певного різновиду міжнародних організацій, або характеризуються як наднаціональна організація чи федеративне утворення, або порівнюється з конфедерацією чи з організацією *sui generis*, або зазначається, що на етапі побудови політичного союзу використовуються адаптовані до сучасних умов імперські принципи організації влади. Таким чином, у процесі визначення правової природи ЄС доцільно розглядати його як новий тип об'єднання, що поєднує в собі елементи різних моделей організації влади.

8. Найбільш повно правову природу ЄС розкриває конструкція «наднаціональна організація». Висновок про наднаціональний характер Союзу може бути зроблений на підставі аналізу чинного права та виявлення ознак наднаціональності в його інституційному механізмі. Для ЄС як наднаціональної організації властиві певні риси: держави-члени добровільно наділяють інститути ЄС компетенцією щодо реалізації широкого кола повноважень; інтереси Союзу не в усьому збігаються з інтересами держав-членів, а тому у своїй діяльності він виходить з власних пріоритетів, в яких відображені завдання Союзу; у передбачених установчими договорами випадках рішення в ЄС можуть прийматися кваліфікованою більшістю голосів всупереч позиції окремих держав-членів; інститути і органи ЄС формуються з міжнародних чиновників, які не пов'язані позицією уряду держави, що висунула їх кандидатуру; право Союзу має верховенство над національним правом, діє на всій території ЄС і є юридично обов'язковим для всіх суб'єктів національного права; окремі сфери правового регулювання повністю або частково виключені з відання

національної влади; ЄС має можливість втручатися в реалізацію питань, що становлять внутрішню компетенцію держави.

9. Залучення наднаціональних інститутів до реалізації національної компетенції свідчить про те, що процес прийняття рішень в ЄС розподілено по всіх ланках багаторівневої структури управління і передбачає надання наднаціональним інститутам легітимних повноважень діяти в межах національного правопорядку поряд з національною владою. При цьому наднаціональний і національний рівні влади повинні діяти узгоджено заради досягнення спільної мети.

10. Функціонування ЄС передбачає поетапне делегування його інститутам права реалізації повноважень держав-членів, обсяг яких обумовлений ступенем розвитку інтеграції. Практика такого делегування не означає їх остаточної втрати державами-членами. Закріплення в Лісабонському договорі суверенного права держави вийти зі складу Союзу означає, що у випадку такого виходу всі передані ЄС для реалізації права і повноваження в повному обсязі повертаються до національної влади.

11. Для сучасного етапу державно-правового розвитку країн-учасниць ЄС характерно: збереження державами-членами статусу суверенної держави в його конституційно-правовому і міжнародно-правовому значеннях; самостійна реалізація ключових суверенних прав у сфері внутрішньої і зовнішньої політики; існування феномену «суверенітету» ЄС, що передбачає право реалізації делегованих йому повноважень; поєднання колективно виробленої наднаціональної політики з відносно автономною національною політикою; співпраця наднаціональних, національних і субнаціональних владних структур щодо прийняття рішень з широкого кола важливих питань; безпосередня участь громадян ЄС у виборах Європейського Парламенту.

12. У процесі інтеграції ЄС здатний опосередковано впливати на суверенітет країн-кандидатів та держав-сусідів. Поширення економічних і політико-правових стандартів Союзу на ці країни відбувається шляхом їх залучення до економічного і політико-правового простору ЄС. При цьому такі країни не долучаються до процесу вироблення й прийняття рішень на рівні Союзу. У зв'язку із цим спостерігається асинхронність двох процесів: країни-кандидати та держави-сусіди *de-facto* стають частиною «єдиної Європи» скоріше, аніж виникає відповідне прирощення їх права впливати на європейські справи. Отже, для цих країн існує певна небезпека стати об'єктом управління з боку ЄС.

13. Громадянство ЄС нормативно оформлює правовий зв'язок між Європейським Союзом і громадянами держав-членів, сприяючи

втіленню в життя ідеї розбудови ЄС як союзу народів. Громадянство ЄС не є тотожним за змістом поняттю «громадянство держави»: воно доповнює, а не замінює собою останнє, тобто має субсидіарний характер. Запровадження громадянства ЄС посилює інтернаціональний характер Союзу, демократизує його політичне життя, оскільки підкреслює, що мета об'єднання полягає у розвитку особистості його громадян шляхом надання їм додаткового комплексу прав, свобод та відповідних гарантій, підвищує ступень наднаціональності ЄС.

14. Інституційна структура ЄС не збігається зі структурою і функціональним спрямуванням вищих органів державної влади. Як наслідок, механізм «стримувань і противаг», який запроваджено в ЄС, відрізняється від механізму, що використовується в державах-членах. Специфіка правового статусу інститутів ЄС зумовлена дією принципу інституційного балансу наднаціональних і міжурядових засад, що іманентно властивий ЄС. Причому такий баланс не є незмінним, про що свідчить еволюція правового статусу його інститутів і органів.

15. Місце і роль Європейського Парламенту в інституційному механізмі ЄС зумовлені його представницьким характером. Хоча він іменується «парламентом», але радше нагадує нижню палату національного парламенту, хоча зі значно меншими повноваженнями. У процесі поглиблення інтеграції правовий статус Європарламенту зазнав найзначніших змін, про що свідчить зміна порядку його формування, розширення законодавчих, контрольних, бюджетних і зовнішньополітичних повноважень. При цьому він має значний потенціал для подальшого розвитку, оскільки його легітимність забезпечується безпосереднім волевиявленням громадян ЄС.

16. Європейська рада, яка здійснює діяльність у сферах європейського політичного співробітництва і визначення основних напрямів діяльності ЄС, у процесі еволюції пройшла шлях від функціонування у напівлегітимному режимі і до суттєвого підняття свого статусу в ієрархії інститутів Союзу Лісабонським договором. Європейська рада сьогодні – це найважливіший політичний інститут ЄС, уповноважений ухвалювати рішення щодо визначення напрямів реформування ЄС; ініціювання перегляду установчих договорів; визначення основних орієнтирів у сфері зовнішньої політики та політики безпеки і оборони; прийняття правових актів у формі рішення; створення нових або зміни правового статусу існуючих інститутів і органів; вирішення кадрових питань та питань місцезнаходження інститутів і органів ЄС; визначення кола країн, яким буде надано право вступу до ЄС, і граничні строки набуття ними членства; довгострокове

планування союзного бюджету тощо. Аналіз цих повноважень дає підстави порівнювати Європейську раду з главою держави, в якій залежно від ситуації проявляється колегіальна (Європейська рада у повному складі) або індивідуальна (Голова Європейської ради) природа.

17. Раду, яка належить до категорії міжурядових інститутів ЄС, прийнято порівнювати з верхньою палатою національного парламенту. Однак реалізація нею окремих виконавчих і судових повноважень, здійснення координаційної діяльності, укладення міжнародних угод, здійснення загального керівництва Європейським оборонним агентством унеможливує її віднесення до конкретної гілки влади. Реалізація повноважень з ключових питань організації й функціонування Союзу робить Раду однією з ключових інституцій.

18. Європейська комісія є провідним наднаціональним інститутом ЄС. Юридична практика шляхом розширеного тлумачення рамкових положень установчих договорів сприяла формулюванню неписаного принципу, який передбачає участь Комісії у здійсненні всіх управлінських функцій і прийнятті рішень у формі нормативно-правових актів. Хоча діяльність Європейської комісії нагадує роботу національного уряду, вона не може бути віднесена до виконавчої гілки влади, оскільки поряд з реалізацією виконавчої та владно-розпорядчої діяльності здійснює важливі законодавчі повноваження.

19. Суд Європейського Союзу відіграє важливу роль у становленні й розвитку права ЄС, його відокремленні від національного і міжнародного права, виконує функції арбітра у спорах між державами-членами і інститутами Союзу та інститутів між собою в питаннях застосування права ЄС, а отже, у розвитку інтеграції в цілому. В умовах, коли на окремих етапах інтеграції державам-членам не вистачало політичної волі продовжувати курс на її поглиблення, саме Суд ЄС у своїх рішеннях визначав, яким має бути Союз у розумінні його засновників. Таким чином, Суд ЄС виступає гарантом стабільного розвитку інтеграції, перешкоджаючи їй уповільненню.

20. Поява Європейського центрального банку в інституційному механізмі ЄС обумовлена створенням економічного і валютного союзу, що потребувало переходу від координації до гармонізації бюджетної і фінансової політики держав-членів, а також до запровадження грошової одиниці ЄС. Економічний і валютний союз є вищим рівнем економічної інтеграції, що передбачає передачу національними урядами ЄЦБ компетенції у сфері регулювання грошової емісії і здійснення грошової політики, що сприяє перетворенню ЄС на квазідержавне утворення.

21. Рахункова палата – це наділений контрольними повноваженнями за доходами і витратами ЄС і дотриманням бюджету інститут, який сприяє пошуку більш ефективного способу досягнення суспільно значущих цілей у межах існуючих бюджетних можливостей Союзу. Наділення Рахункової палати відповідними повноваженнями засвідчує зміцнення наднаціональних рис ЄС. Жодне інше інтеграційне об'єднання не має подібного органу фінансового контролю.

22. Аналіз інституційного механізму ЄС свідчить, що, по-перше, існує суттєвий прогрес у процесі наближення інститутів ЄС до органів, що символізують собою певні гілки влади; по-друге, у процесі інтеграції формується нормативно не закріплений механізм стримувань і противаг, що набуває специфічного характеру; по-третє, через незавершеність процесу політичної інтеграції існуючу інституційну побудову ЄС не можна розглядати як остаточно оформлену, а тому закріплення певних повноважень за інститутами Союзу має ситуативний характер, що заважає формулюванню остаточної висновків про особливості механізму стримувань і противаг.

23. Успішний розвиток інтеграції привів до формування єдиного правового простору. Він виступає середовищем для формування на його основі регіональної правової системи ЄС, яка утворює його ядро. Правова система ЄС, під якою розуміють сформовану в результаті європейської інтеграції сукупність правових явищ, які завдяки їх взаємодії забезпечують регулювання суспільних відносин у межах ЄС, є відносно автономною як щодо національних правових систем, так і системи міжнародного права. Для правової системи ЄС характерний механізм детермінації, який існує у національних правових системах. Внутрішній взаємозв'язок і взаємообумовленість її елементів визначається не зовнішніми факторами, а потребами інтеграційного процесу, взаємообумовленістю її компонентів.

24. У процесі правової інтеграції в ЄС склалася унікальна система джерел права, яка поєднує неоднорідні за своєю природою джерела, притаманні як міжнародному, так і національному праву, що є свідченням досягнення компромісу між наднаціональним і міждержавним методами правового регулювання, певною мірою відображає конвергенцію як сучасних правових систем, так і приватноправових та публічно-правових елементів правового регулювання в умовах розвитку інтеграційних процесів. Право ЄС характеризується відносною вичерпністю переліку джерел, їх ієрархічністю, внаслідок чого воно є добре організованим, систематизованим і внутрішньо узгодженим.

Одночасно право ЄС постійно розвивається під впливом інтеграції, що врешті-решт приводить до розширення сфери дії цього права.

25. Характерною рисою правового регулювання співробітництва держав у рамках ЄС є наявність значної кількості правил як нормативного, так і ненормативного характеру, які склалися у процесі становлення і функціонування спільного ринку, зокрема щодо реалізації свободи руху товарів, капіталів, послуг і робочої сили.

26. Формування європейського правового простору відбувається на основі правових стандартів ЄС завдяки проведенню Союзом цілеспрямованої політики правової «експансії», що полягає у підписанні різнопланових договорів з третіми країнами, які передбачають той чи інший ступінь адаптації їх національного законодавства до законодавства ЄС. Процес адаптації є проявом динамічного (на відміну від еволюційного) виміру права, способом реалізації правом функції модернізації, що набуває особливої актуальності в умовах інтеграції. Адаптація характеризує процес приведення законодавства у відповідність до норм права ЄС і відбувається як у межах ЄС, так і за його межами (у цьому випадку вона стосується третіх держав, що здійснюють зовнішньополітичний курс на європейську інтеграцію). Обсяг законодавства третіх країн, що підлягає адаптації, залежить від визначених за взаємною згодою напрямів співпраці, рівня співробітництва сторін та особливостей правового статусу третьої держави (держава-партнер, держава-сусід, держава-заявник, держава-кандидат) на підставі відповідних міжнародних угод.

27. Положення угод, які стосуються адаптації законодавства асоційованих країн з правом ЄС, мають характер як «твердих», так і «м'яких» зобов'язань сторін залежно від сфер, в яких здійснюється узгодження позицій держав. При визначенні самих сфер, що потребують адаптації, враховується особливий характер відносин Союзу з конкретною країною, хоча певні сфери (зокрема, захист права інтелектуальної власності, законодавство у галузі конкуренції) закріплені в усіх угодах про асоціацію. Адаптація законодавства держав-сусідів та країн-заявників має більш обмежений характер: вона стосується набагато меншої кількості актів Союзу та охоплює тільки чітко визначені угодами про партнерство і співробітництво сфери співробітництва. При цьому треті держави з огляду на свої національні інтереси можуть висловити певні захисні застереження щодо неможливості сприйняття деяких із положень правопорядку ЄС. Отже, конкретний зміст *acquis communautaire* може відрізнятися залежно від підходів сторін до визначення рівня та мети їх співробітництва.

28. Загальні принципи організації й функціонування ЄС (принципи лояльної співпраці, наділення компетенцією, законності, субсидіарності та пропорційності) є системою вимог, що спрямована на закріплення й охорону, з одного боку, засад організації влади Євросоюзу, забезпечення його стабільного й ефективного функціонування, а з другого — суверенного статусу держав-членів. Вказані принципи сприяють належному обґрунтуванню легітимності певних дій Союзу в умовах відсутності прямих підстав для цього в нормах комунітарного права.

29. У другій половині ХХ ст. держави вдаються до пошуку нових підходів та інструментів для реалізації своїх завдань і функцій, що приводить до перегляду традиційних підходів до реалізації суверенітету. Створення Європейських співтовариств/Європейського Союзу передбачало залучення інтеграційного об'єднання до здійснення основних функцій держави, надаючи пріоритетного характеру функціям охорони і захисту прав людини, економічної і соціальної функцій.

30. У питанні захисту прав людини ЄС пройшов складний шлях від підтвердження відданості принципу поваги до прав людини до приєднання до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, запровадження громадянства ЄС та закріплення власного каталогу прав і свобод людини у Хартії Європейського Союзу про основні права. Захист прав людини, що здійснюється ЄС, не підміняє національні правові механізми, маючи субсидіарний характер. Він покликаний сприяти уніфікації національних систем захисту прав людини заради гарантування кожному громадянину Союзу рівного захисту його прав. ЄС захищає: «функціональні» права, специфіка яких полягає в тому, що вони захищаються тоді, коли ЄС має конкретну компетенцію в питанні; основні права громадян Союзу, що передбачені установчими договорами; основні права людини в загальнозживаному розумінні цього поняття, що є наочним свідченням еволюції ЄС у напрямі запровадження повномасштабного захисту прав людини.

31. Участь ЄС у реалізації економічної функції є пріоритетом його інститутів. Ступінь участі Союзу в реалізації економічної функції на різних етапах інтеграції неоднаковий, оскільки обумовлюється завданнями відповідного етапу інтеграції. При цьому спостерігається стійка тенденція до його зростання. Специфіка реалізації економічної функції в ЄС полягає в її диференціації на складові (наприклад, спільні торговельна і конкурентна політика, промислова політика, спільна сільськогосподарська політика, економічний і валютний союз, митний і

банківський союз), у рамках яких діяльність інститутів ЄС залежить від їх компетенції у відповідній сфері.

32. Діяльність інститутів ЄС під час реалізації соціальної функції обумовлюється потребами і умовами здійснення економічної інтеграції. Соціальна політика визнана одним з ключових напрямів інтеграції у зв'язку з тим, що подальший успіх процесу гармонізації економічної політики певною мірою залежить від узгодження соціальної політики держав-членів. У рамках соціального співтовариства Союз здійснює координацію національних соціальних політик.

33. ЄС запровадив жорсткі умови набуття членства, що обумовлено його бажанням бачити членом ЄС не будь-яку країну, яка розташована на території Європи, а лише ту, що належить до європейської цивілізації, поділяє і дотримується базових цінностей Союзу. Умови набуття членства ЄС ускладнилися на етапі вступу країн Центральної і Східної Європи і викладені в Копенгагенських критеріях (стабільність інститутів, що гарантують демократію, права людини, верховенство права й захист меншин; функціонування ринкової економіки, а також здатність справлятися з тиском конкуренції та ринковими силами в рамках Союзу; прийняття загальних правил, стандартів та політики, що становлять основу законодавства ЄС; існування юридичних і адміністративних структур, що сприяють прийняттю і впровадженню європейського права). Вони передбачають відповідність критеріям європейської ідентичності, яка розкривається через систему цінностей ЄС. Базовим традиційно визнається політичний критерій, що передбачає стабільність і ефективне функціонування демократичних інститутів. Його дотримання, навіть за умови незадовільного виконання інших критеріїв, може стати умовою для набуття статусу «країни-кандидата». Процес визначення відповідності країни-кандидата Копенгагенським критеріям певною мірою є політизованим, тому держави-члени і ЄС у цілому можуть керуватися не тільки реальними здобутками країни-кандидата, але й національними інтересами та політичною доцільністю.

34. Європейський вибір є невід'ємною складовою національної ідеї і стратегічним напрямом державно-правового розвитку України. Недостатня результативність у процесах здійснення економічної, судової і адміністративної реформ, боротьби з корупцією і адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС ускладнює вирішення питання про перспективи членства України в ЄС.

35. Адаптація є основним інструментом наближення вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. Угода про асоціацію між Україною

та ЄС і його державами-членами служить найбільш ефективним інструментом адаптації законодавства. У такий спосіб відбуватиметься включення до права України окремих блоків норм права ЄС як шляхом рецепції положень установчих договорів ЄС, так і за допомогою відсилки до законодавчих актів Союзу, на які робляться посилання у додатках до Угоди та актах органів асоціації, положення яких стають частинами національного правопорядку України та вимагають узгодження національного законодавства.

36. Тривалість процедури ратифікації Угоди про асоціацію обумовлює пошук шляхів застосування положень Угоди до моменту її завершення. Оптимальним для України було б ініціювання з боку ЄС практики тимчасового застосування Угоди про асоціацію, або укладання тимчасової угоди про торгівлю та суміжних питань, або включення до тексту Угоди спеціального положення про її тимчасове застосування, що дозволило б наблизити безпосереднє виконання її торгівельної частини.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції: загальнотеоретичний аналіз : монографія / І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2013. – 760 с.

2. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія. – К. : НІСД, 2010. – 528 с. – Зі змісту: Яковюк І. В. Конституційно-правовий розвиток України в контексті інтеграційних процесів у Європі / І. В. Яковюк. – Підрозд. 2.2. – С. 94–110.

3. Державний суверенітет: теоретико-правові проблеми : монографія / за ред.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2010. – 272 с. – Зі змісту: Яковюк І. В. Реалізації державного суверенітету в умовах членства в Європейському Союзі / І. В. Яковюк. – Розд. 6. – С. 174–215.

4. Европейская интеграция: проблемы теории и практики : монографія / под ред.: И. В. Яковюк, А. К. Сквоиков. – М. : Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2012. – 279 с. – Зі змісту: Яковюк И. В. Римская империя как форма интеграции; Интеграционные процессы в период Средневековья; Концепция «федеративной империи» и ее воплощение на практике; Идеи панъевропеизма в первой половине XX ст. / И. В. Яковюк. – Розд. 1, 2, 4, 5. – С. 5–47, 57–93.

5. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу : монографія / за заг. ред. І. В. Яковюка. – К. : Ред. журн. «Право України» ; X. : Право, 2013. – 208 с. – (Науковий збірник «Академічні правові дослідження» : дод. до журн. «Право України» ; вип. 14). – Зі змісту: Яковюк І. В. Об'єднавчий процес в Європі в епоху Давнього Риму; Інтеграційні процеси в період Середньовіччя; Розвиток ідей про об'єднану Європу в епоху Нового часу; Концепція Федеративної Імперії та її втілення на практиці; Ідеї Пан'європеїзму в першій половині ХХ ст. / І. В. Яковюк. – Розд. 1–5. – С. 4–82.

6. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : монографія / за заг. ред.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк. – К. : Ред. журн. «Право України» ; X. : Право, 2013. – 336 с. – (Науковий збірник «Академічні правові дослідження» : дод. до журн. «Право України» ; вип. 15). – Зі змісту: Яковюк І. В. Реалізація державного суверенітету в умовах членства в Європейському Союзі / І. В. Яковюк. – Розд. 6. – С. 176–229.

7. The Legal system of Ukraine: past, present, and future» : in 5 vol. – Kyiv : Edit. Office of the journal «Law of Ukraine», Kharkiv : Pravo, 2013. – Vol. 1. – 806 p. – Зі змісту: Iakoviuk I. V. Legal Culture as a Characteristic of the Qualitative State of the Legal System / I. V. Iakoviuk. – Підрозд. 3.4. – С. 669–691.

8. Правова доктрина України : у 5 т. – X. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнонотеретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с. – Зі змісту: Яковюк І. В. Правова інтеграція як фактор розвитку української державності та її правової системи / І. В. Яковюк. – Підрозд. 3.8. – С. 713–751.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Яковюк І. В. Про особливості прояву принципу поділу влади в інституційній системі Європейського Союзу: постановка питання / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – X. : Право, 2003. – № 5. – С. 17–27.

2. Яковюк І. В. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – № 4. – 2003. – С. 82–92.

3. Яковюк І. В. Реалізація соціальної функції держави в умовах європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – X. : Право, 2004. – № 7. – С. 40–48.

4. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм у контексті розбудови Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2004. – № 8. – С. 57–68.

5. Яковюк І. В. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – № 3. – С. 114–126.

6. Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2004. – № 4. – С. 22–30.

7. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм у контексті розбудови Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. праць / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2004. – № 8. – С. 57–68.

8. Яковюк І. В. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу: історія питання / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2005. – № 10. – С. 76–87.

9. Яковюк І. В. Правове регулювання місцевого самоврядування в ЄС: сучасний стан і перспективи / І. В. Яковюк // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 83. – С. 14–20.

10. Яковюк І. В. Прояв наднаціональності в Європейському Союзі / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2006. – № 12. – С. 121–128.

11. Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. / гол. ред. Ю. П. Битяк. – Х. : Право, 2007. – № 13. – С. 3–16.

12. Яковюк І. В. Європейський Союз крізь призму міжнародної організації / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2008. – № 15. – С. 58–67.

13. Яковюк І. В. Генезис правової культури об'єднаної Європи / І. В. Яковюк // Право України. – 2008. – № 11. – С. 114–120.

14. Яковюк І. В. Європейський Союз і Україна: еволюція взаємовідносин / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3. – С. 14–28.

15. Яковюк І. В. Рахункова палата в інституційному механізмі ЄС: загальнотеоретична характеристика / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2010. – № 19. – С. 35–45.

16. Яковюк І. В. Проблеми конституційного регулювання членства в Європейському Союзі / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2010. – № 20. – С. 25–36.

17. Яковюк І. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів та країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу) / І. Яковюк // Вісник Акад. прав. наук. – 2010. – № 3. – С. 19–31.

18. Яковюк І. Імперська модель як основа організації влади в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Яковюк // Вісник Акад. прав. наук. – 2010. – № 4. – С. 33–47.

19. Яковюк, І. В. Громадянство ЄС: поняття і співвідношення з національним громадянством / І. В. Яковюк // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 107. – С. 13–22.

20. Яковюк І. В. Германський імперський федералізм і його вплив на європейські інтеграційні процеси / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2011. – № 21. – С. 104–118.

21. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. Г. Барабаш та ін. – Х. : Право, 2012. – № 24. – С. 37–49.

22. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення / І. Яковюк // Вісн. Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – № 4. – С. 29–42.

23. Яковюк І. В. Ідея об'єднаної Європи в творчій спадщині Ф. Науманна / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / ред. кол. : Ю. Г. Барабаш та ін. – Х. : Право, 2013. – № 26. – С. 136–149.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

1. Яковюк І. В. «Восточное партнерство»: місце України в політике ЕС / І. В. Яковюк // Вестн. Нац. ин-та бизнеса. – 2009. – Вип. 10. – С. 598–611.

2. Yakoviuk, I. V. Imperial Model as a Basis for Development of the European Union at the Present Stage / I. V. Yakovyuk // WEST-OST-

REPORT : International Forum for Science and Research (Berlin). – 2012. – № 4. – P. 86–95.

3. Yakoviuk I. V. European Union: in search for balance between national and supranational interests / I. V. Yakoviuk // PolitBook. – 2012. – № 3. – С. 156–170.

4. Яковюк И. В. Лоббизм и его влияние на функционирование институционального механизма Европейского Союза / И. В. Яковюк // Управление мегаполисом : науч.-теорет. и аналит. журн. – 2012. – № 6 (30). – С. 50–56.

5. Яковюк И. В. Региональная межгосударственная интеграция / И. В. Яковюк // Знание. Понимание. Умение : науч. журн. Моск. гуманитар. ун-та – 2013. – № 3. – С. 319–322.

6. Яковюк И. В. Идея Серединой Европы в концептуальных разработках европейских геополитиков второй половины XIX – начала XX вв.: историко-теоретический анализ / И. В. Яковюк // PolitBook. – 2013. – № 3. – С. 132–151.

Публікації, які додатково відображують результати дисертаційного дослідження:

1. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм і його реалізація в умовах Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Місцеве самоврядування в умовах демократичної держави: зб. наук. доп. – Х. : Право, 2005. – С. 103–116.

2. Яковюк І. В. Європейська інтеграція і її вплив на державно-правовий розвиток України: постановка питання / І. В. Яковюк // Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 24–25 трав. 2005 р. / відп. за вип. Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. – Х. : НЮА України, 2005. – С. 219–221.

3. Яковюк І. В. Громадянство Європейського Союзу: до постановки питання / І. В. Яковюк // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. і наук. повідомл. конф. молодих учених та здобувачів / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 3–5.

4. Яковюк І. В. Формування правової культури Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 12 жовт., 2007 р. – Х. : Право, 2007. – С. 39–41.

5. Яковюк І. В. Місцеве самоврядування в ЄС: досвід правового регулювання / І. В. Яковюк // Місцеве самоврядування в Україні: сучасність та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 26 черв. 2007 р. / ред. кол. – Х. : Стиль-Издат, 2007. – С. 124–129.

6. Яковюк І. В. Проблеми реалізації суверенітета в умовах членства в наднаціональній організації / І. В. Яковюк // Актуальні проблеми сучасності : матеріали міжнарод. науч.-практ. конф., г. Москва 4-5 февр. 2008 г. – М. : Ін-т делової кар'єри, 2008. – Вып. 6. – С. 17–23.

7. Яковюк І. В. Проблеми реалізації суверенітета в наднаціональній організації / І. В. Яковюк // Актуальні проблеми європейської інтеграції та глобалізації : матеріали міжнарод. науч. семінара, г. Москва, 9 червня 2008 г. / под. ред. В. А. Назарова. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2008. – С. 149–157.

8. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм та його реалізація в умовах Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Наука та кар'єра : матеріали міжнарод. науч.-практ. конф., г. Москва, 21–22 листопада 2008 г. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2008 – С. 222–236.

9. Яковюк І. В. Суверенітет у складних державних утвореннях / І. В. Яковюк // Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ : XXI Харківські політологічні читання : матеріали міжнарод. наук.-теорет. конф. – Х. : ХАП, НЮА України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2008. – С. 271–274.

10. Яковюк І. В. До питання про економічний суверенітет держави в умовах глобалізації / І. В. Яковюк // Проблеми правового забезпечення економічної політики держави на сучасному етапі : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 11 груд. 2009 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2009. – С. 31–33.

11. Яковюк І. В. Співвідношення державного суверенітету і наддержавної організації влади: постановка питання / І. В. Яковюк // Організаційні та правові проблеми забезпечення державного суверенітету: матеріали міжнарод. науч.-практ. конф., м. Харків, 27 берез. 2009 р. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. В., 2009. – С. 9–12.

12. Яковюк І. В. Регіональна політика Європейського Союзу: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Яковюк // Політичні і правові проблеми становлення і розвитку держави на пострадянському просторі : матеріали міжнарод. науч.-практ. конф., м. Харків, 26 черв. 2009 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2009. – С. 10–18.

13. Яковюк І. В. Європейська інтеграція як фактор державно-правового розвитку України / І. В. Яковюк // Проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування на сучасному етапі: матеріали

міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21 трав. 2009 р. – X. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. В., 2009. – С. 23–26.

14. Яковюк И. В. Правовая культура объединенной Европы: особенности становления и развития / И. В. Яковюк // Науч. тр. Моск. гуманитар. ун-та. – Вып. 110, 2009. – С. 67–81.

15. Яковюк И. В. Гражданское общество объединенной Европы : проблемы становления / И. В. Яковюк // Актуальные проблемы современной науки : материалы II междунар. науч.-практ. конф., г. Москва 10–11 дек. 2009 г. / под ред. В. А. Назарова. – М. : Социум, 2009. – С. 14–23.

16. Яковюк І. В. Правова культура об'єднаної Європи як передумова формування правопорядку ЄС / І. В. Яковюк // Щорічник українського права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2009. – № 1. – С. 48–57.

17. Яковюк І. В. Правова система ЄС: загальнотеоретична характеристика / І. В. Яковюк // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ., конф, м. Харків, 3 червн. 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 15–18.

18. Яковюк І. В. Позаблокний статус України: проблеми реалізації / І. В. Яковюк // Декларація про державний суверенітет України – передумова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 16 черв. 2010 р. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 13–16.

19. Яковюк И. В. Имперское будущее Европейского Союза: миф или реальность? / И. В. Яковюк // Науч. тр. Моск. гуманитар. ун-та. – 2010. – Вып. № 125. – С. 152–162

20. Яковюк І. В. Регіональна політика: уроки досвіду країн Центральної та Східної Європи / І. В. Яковюк // Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 28 верес. 2011 р. – Х. : Друкарня ФОП Косинський А. В., 2011. – С. 80–83.

21. Яковюк І. В. Проблеми адаптація законодавства України до законодавства ЄС / І. В. Яковюк // Європейський Союз і Україна: особливості взаємовідносин на сучасному етапі : наук. доп. – Х. : Оберіг, 2012. – Вип. 1. – С. 5–47.

22. Яковюк І. В. Правова політика України в умовах європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Правова політика України : концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф.,

м. Київ 5 груд. 2012 р. / за ред. О. М. Рудневої. – К. : НІСД, 2013. – С. 32–37.

23. Яковюк І. В. Система джерел права Європейського Союзу / І. В. Яковюк // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 209–220.

АНОТАЦІЯ

Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальностями 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та 12.00.11 – міжнародне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2014.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці концепції європейської інтеграції, визначенні її правових основ та основних напрямів впливу на державно-правовий розвиток європейських держав.

Здійснено історичну реконструкцію процесу еволюції підходів щодо форм і методів міждержавного об'єднання, виділено основні етапи інтеграційного процесу в межах ЄС. З'ясовано зміст поняття «європейська інтеграція» та визначено основні її ознаки. Розкрито особливості підходів до визначення правової природи Європейського Союзу. Визначено систему принципів, що характеризують взаємовідносини ЄС і держав-членів. Досліджено особливості реалізації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції. Охарактеризовано форми і методи участі інститутів ЄС у здійсненні внутрішніх функцій держави. У роботі надано загальну характеристику правової системи ЄС, здійснено класифікацію джерел права ЄС, розкрито особливості адаптації і гармонізації законодавства як інструментів правової інтеграції, подано загальну характеристику взаємовідносин ЄС і України в контексті її інтеграції до Євросоюзу.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, право ЄС, інституційний механізм, державно-правовий розвиток, державний суверенітет, адаптація законодавства.

АННОТАЦИЯ

Яковюк И. В. Правовые основы европейской интеграции и ее влияние на государственно-правовое развитие Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальностям 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений и 12.00.11 – международное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. Харьков, 2014.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и решение научной проблемы, заключающейся в разработке концепции европейской интеграции, определении ее правовых основ и основных направлений влияния на государственно-правовое развитие европейских государств.

Осуществлена историческая реконструкция процесса эволюции подходов, касающихся форм и методов межгосударственного объединения, выделены основные этапы интеграционного процесса в рамках ЕС. Раскрыто содержание понятия «европейская интеграция» и определены ее основные признаки. Проанализированы особенности основных подходов к определению правовой природы Европейского Союза, сделан вывод о том, что в институциональном механизме ЕС используются элементы, характерные для различных моделей организации власти (федерация, конфедерация, международная организация), что позволяет обеспечить равновесие между национальными и наднациональными интересами.

Определена система принципов, характеризующих взаимоотношения Европейского Союза и государств-членов. Исследованы особенности влияния европейской интеграции на реализацию суверенитета государствами-членами ЕС, странами-кандидатами и государствами-партнерами.

Представлена общая характеристика институционального механизма Европейского Союза, продемонстрирована эволюция правового статуса институтов ЕС, проанализированы формы взаимодействия институтов, относящихся к категории наднациональных и межправительственных, в рамках общеевропейского механизма «сдержек и противовесов».

Охарактеризовано формы и методы участия институтов ЕС в осуществлении внутренних функций государства, проанализирована роль институтов ЕС в осуществлении функции обеспечения и охраны прав человека, экономической и социальной функции. В работе дана общая характеристика правовой системы Европейского Союза, раскрыто соотношение категорий «правовая система ЕС» и «европейское правовое пространство», осуществлена классификация источников права ЕС, раскрыты особенности адаптации и гармонизации законодательства как инструментов правовой интеграции. Исследована система требований, предъявляемых государствам-кандидатам в члены Европейского Союза. Дана общая характеристика взаимоотношений ЕС и Украины в контексте ее интеграции в Европейский Союз.

Ключевые слова: европейская интеграция, Европейский Союз, право ЕС, институциональный механизм, государственно-правовое развитие, государственный суверенитет, адаптация законодательства.

SUMMARY

Yakoviyk I.V. Legal basis of European integration and its influence on state-legal development of Ukraine. – Manuscript.

A thesis for a Scientific Degree of Doctor of Sciences (Law) in speciality 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Sciences and 12.00.11 – international law. – Yaroslav the Wise National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2014.

The thesis provides theoretical generalization and new resolution of scientific problem which is in developing the conception of European integration, recognition of its legal grounds and main directions of influence on state-legal development of European countries.

Historic reconstruction of evolutionary process of the ways as for the forms and methods of intergovernmental integration is made, main stages of the process of integration within the EU are pointed out. The meaning of the concept ‘European integration’ is studied and its main features are marked. The peculiarities of the ways as for the European Union legal nature determination are discovered. The system of principles which characterize The European Union and Member States interrelations are determined. The peculiarities of state sovereignty realization in conditions of European integration are studied. The forms and methods of the EU institutions

participation in domestic functions of the state are characterized. General characteristics of the EU legal system is provided in the dissertation, classification of the EU sources of law is made, peculiarities of the legislation adaptation and harmonization as the instruments of legal integration are discovered, general characteristics of interrelations between The European Union and Ukraine in the context of its integration into the EU is given.

Key words: European integration, The European Union, The EU law, institutional mechanism, state-legal development, state sovereignty, adaptation of legislation.

Відповідальний за випуск
доктор юридичних наук, професор
С. П. Погребняк

Підписано до друку 19.03.2014 р. Формат 60x90 1/16.
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 1,7. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 870

Друкарня
Національного юридичний університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77